

УДК (477) «1349/1569»

Бойко І.Й.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ САМОВРЯДУВАННЯ У СІЛЬСЬКИХ ГРОМАДАХ ГАЛИЧИНИ В СКЛАДІ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА (1349–1569 РР.)

Становлення громадянського суспільства в Україні, об'єктивна потреба її входження в європейський простір зумовлює становлення тісних стосунків з найближчими сусідами, зокрема з Польщею. Формування та розвиток українсько-польських відносин неможливі без вивчення їх історичних закономірностей, що потребують об'єктивного наукового аналізу та формування відповідних висновків.

Особливе місце серед проблем, які вимагають такого дослідження займає питання розвитку самоврядування у сільських громадах Галичини в період її перебування у складі Польського королівства (1349–1569 рр.). Такий аналіз є важливим для вибору оптимальних способів захисту інтересів окремих етнічних територій та національних меншин в будь-якій сучасній державі, в тому числі в Україні.

Князівські міжусобиці, сваволя заможного боярства, татаро-монгольське нашествя послабили Галицько-Волинську державу. В 1340 р. помер останній князь галицько-волинської династії Романовичів Юрій II, що, у свою чергу, створило складну політичну ситуацію у державі. Галицько-Волинська держава, яка була могутньою європейською державою, особливо за правління князя Данила Романовича (Галицького), стає об'єктом посягань Польщі і Литви.

Перша спроба захопити Галичину була зроблена Польщею у 1340 р. Проте тоді, зустрівши патріотичний опір галицьких українців, польські загарбники відступили. Другий раз польські війська під керівництвом короля Казимира III захопили Галичину в 1349 р. і володіли нею до 1370 р., коли Галичина “відійшла” до Угорщини. У 1387 р. Польща знову захопила Галичину, якою володіла до 1772 р.

Самоврядування у селах Галичини формувалося з представників дворищ, а у волостях – з представників сіл. Самоврядні функції у галицьких селах до 1434 р. здійснювали десятники, отамани, тіуни, котрі представляли села у волостях і перед шляхтою. У волостях самоврядування здійснювали “старійшини”. Вони були представниками волості перед шляхтою, а також перед воєводами або перед королем. Схід сільської громади, на якому обирали виконавчу владу і вирішували важливі питання, називався “копою”, “великою громадою”, а збори цього сходу – віче. Це була давня традиція місцевого самоврядування, створена ще в Київській Русі. Демократичні традиції, зокрема, сільського самоврядного устрою перейшли до українських сіл доби Середньовіччя. Проте цьому розвитку перешкодила, зокрема, анексія галицьких земель Польським королівством.

Поступова інкорпорація Галичини до складу Польського королівства, приводить до того, що самоврядування у сільських громадах Галичини все більше здійснюється українською і польською шляхтою. Цим пояснюється і той факт, що

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ САМОВРЯДУВАННЯ У СІЛЬСЬКИХ
ГРОМАДАХ ГАЛИЧИНИ В СКЛАДІ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА
(1349–1569 РР.)

наприкінці XIV ст., а особливо у XV ст. представники виконавчої влади сіл і волостей – десятники, отамани, тіуни, незважаючи на активну непокору українських селян, усе частіше призначалися польською шляхтою, причому нерідко – з їхнього середовища.

Окремим селам Галичини, у яких проживали німецькі переселенці (колоністи), надавалося магдебурзьке право, яке передбачало спрощену систему управління та суду. Керівником села ставав відповідно солтис (Schulties). Першими солтисами у Галичині були німецькі колоністи. З часом солтисами ставали поляки й українці. За Статутом Казимира Великого посаду солтиса мала право обіймати шляхта. При наданні магдебурзького права німецьким селам у Галичині у королівських привілеях зазначалося, що “жителі сіл звільняються від влади і юрисдикції воєвод, каштелянів, старост, суддів і підсуддів солтисом”, а він, у свою чергу, “відповідав перед власником села” [1, с.125]. Солтис був представником села. До повноважень солтисів належали адміністративні, поліцейські та судові функції. Перелік цих повноважень визначався у локаційних привілеях при наданні німецьким селам Галичини магдебурзького права. Найважливішою функцією солтиса, а пізніше вїйта було здійснення судочинства. Судова влада солтиса поширювалася на всіх жителів села та його територію. До юрисдикції солтиса входили і цивільні та кримінальні справи. Солтис здійснював судочинство разом з “лавою”, тобто з сімома “лавниками”, яких він сам вибирав з числа колоністів. Лише три рази в рік приїжджав власник села (або його замісник) на так звані “великі гайонні суди” [4, с.32].

Апеляції на судові рішення спрямовувались до власника села. У випадку частих конфліктів між солтисом і поміщиком Вартський статут 1423 р. надавав останньому право солтисові продати посаду (вона купувалась і передавалась у спадок) іншій особі, найчастіше тій, котру називав поміщик [6, с.46].

Судочинство вважалось найважливішою функцією солтиса чи вїйта, про що зазначалось у всіх королівських привілеях. Судова влада солтиса (вїйта) поширювалася на всіх жителів села та його територію. Це зазначалось у привілеях для с.Малковичі (1408 р.), сіл Горожани і Підвисоке (1464 р.) та ін. До юрисдикції солтиса належали всі цивільні та кримінальні справи відповідного села. У випадку вчинення правопорушення жителями села за межами населеного пункту вони підлягали юрисдикції гродських судів. Зокрема, Віцент Лапка з с. Гонятич обвинувачував через гродський суд селян із с. Вербіж за самовільне захоплення його землі [10, с.794]. До юрисдикції гродських судів відносились злочини, вчинені на міжміських і загальнодержавних шляхах. Жителі села, які володіли магдебурзьким правом, не підлягали юрисдикції солтиско-лавничого суду лише у випадку вчинення злочину проти особи іншого права або стану та вчинення злочину за межами свого села. Власник с.Малехова 1455 р. через свого прокуратора (за магдебурзьким правом прокуратор виконував функції адвоката) звернувся до гродського суду із скаргою на солтиса та 24 селян із с. Збоїська за самовільне захоплення спірної землі. Водночас у селах Малехові та Збоїську діяли солтиства [10, с.2862]. У цих випадках солтис мав право брати участь у судовому засіданні як ассесор. У документах XV ст. у судових засіданнях ассесорами виступали солтиси сіл Сокільник, Лесньович

[10, s.180] (1456 р.), Пікулович (1452 р.), Зимної Води (1492 р.), Зубри (1443 р.) та ін. [10, с.279].

Після реформи апеляційного судочинства Казимира Великого 1356 р. було створено Вищий суд німецького права у Кракові. Апеляційним судом другої інстанції, за рішенням короля Владислава Ягайла, 1444 р. для українських міст і містечок стала Львівська міська рада [10, с.137]. Вона розглядала апеляції на рішення війтівсько-лавничих судів у королівських містечках. Для приватних сіл апеляційною інстанцією міг бути і власник села. Здебільшого апеляція надходила до ленських судів [3, с.123]. Власник отримував апеляцію у тому випадку, коли він володів лише одним містечком, а жителі оскаржували рішення солтиса або вїта. Найчастіше апеляція надходила до окремого суду, який створювали у центрі маєтків шляхтича. У маєтку Станіслава із містечка Хоча апеляція надходила до війтівсько-лавничого суду в м.Комарно, якому належало 12 містечок. У селах Самбірської економії, що перебували у власності короля, апеляційні суди розташовувались у містечках Чуква та Нагуєвичі. Зміни в апеляційному провадженні відбувалися після ліквідації спадкових вїтів і солтисів.

Крім ведення судочинства, до повноважень вїтів і солтисів входили адміністративні та поліцейські функції. Коло цих повноважень встановлювалося у локаційних привілеях. Солтиси розподіляли земельні ділянки, займалися заселенням села, збирали податки, контролювали правопорядок. Адміністративні функції солтис виконував самостійно або з допомогою спеціальних службовців. До найважливіших функцій солтиса належали збирання податків і зборів на користь держави та власника села за допомогою спеціально визначених осіб “поборців”. Перед збиранням податків солтис і двоє селян “поборців” складали присягу. Обов’язком солтиса була також і охорона лісів, що прилягали до села.

У селах “на польському праві” діяли так звані гайонні суди, в яких судив поміщик села або призначений ним урядник разом з присяжними (їх зазвичай підбирав той самий поміщик). Апелювати на рішення цих судів можна було до поміщика села.

У селах “на українському (руському) праві” діяли копні суди. Це суд сільської громади, що сформувався ще в Київській Русі, а відтак діяв у Галицько-Волинській державі [5, с.69]. Їх ще називали “вервні суди” (від назви сільської громади – верв). У Галичині в складі Польського королівства на основі вервних судів сформувалися копні суди. Особливістю копного судочинства було те, що воно сформувалося на основі демократичного звичаєвого права і функціонувало на всіх українських землях, які перебували у складі Великого Князівства Литовського, Польського королівства, а відтак і Речі Посполитої. Назва копного суду походить від давньоруського слова “копа” і є своєрідним словом “копити”, “копитись”, тобто збирати, збиратися. Копний суд здійснювали копні “мужі”-судді (10–20 осіб), які обиралися відповідним населенням. Засідання копного суду відбувалися на заздалегідь визначеному відкритому місті, яке називали “коповищем”. На судовому засіданні був присутній представник державного управління – возний, котрий складав протокол і донесення до міського суду для запису рішення у міські актові книги [9, с.87]. Актіві книги були формою діловедення, в яких записувалися судові рішення, скарги, показання свідків, свідчення возних, заяви, протести тощо.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ САМОВРЯДУВАННЯ У СІЛЬСЬКИХ
ГРОМАДАХ ГАЛИЧИНИ В СКЛАДІ ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛІВСТВА
(1349–1569 РР.)

До компетенції копного суду входило вирішення спірних питань щодо земельних меж, розгляд скарг про заподіяння шкоди польовим і лісовим угіддям власників, карні справи. Копне судочинство починалося слідчою “гарячою копою” і закінчувалося “остаточною (генеральною, завитою, присяжною) копою” на коповищах.

Якщо в межах копи було виявлено злочин, група осіб могла вжити заходи, спрямовані на розшук злочинця, тобто “гнати слід”, вчиняти обшук, допитувати потерпілих і свідків. Ці особи називались “гарячою копою”. Після того, як гаряча копа закінчувалася, попереднє слідство збирала “велика копа”. Сюди сходились представники дворів – “мужі копні”, “судді копні” [7, с.32]. Копні суди відбувалися в присутності представника влади (“возного”), який складав реляції (протокол) і подавав її у гродський суд для запису в актові книги. Якщо велика копа виносила смертний вирок, то для приведення його до виконання збиралася третя – “завита копа”. Спочатку до компетенції копного суду входило розгляд і вирішення багатьох питань: земельних спорів, справ про майнові права, про крадіжку худоби, побої та ін. У деяких випадках копний суд мав право вирішувати справи, які стосувалися і шляхти. Отже з часом шляхта звільнилась від підпорядкування цього суду, що перетворився на суд виключно над селянами. Копний суд присуджував штраф, відшкодування збитків, тілесні покарання, смертну кару.

У гірських районах Галичини виникали нові села, які зазнавали впливу так званого волоського права – звичаєвого молдовського права, що сформувалося у XIV–XV ст. з утворенням Молдовського князівства. Назва пішла від слова “волох”^{*} – так у той час у Карпатах називали незалежно від національного походження селян, котрі займалися пастушим тваринництвом. Волоське право поширювалося на вільних селян, регулювало внутрішні відносини у сільських громадах у галузі місцевого самоврядування, порядок здійснення судочинства. За цим правом керівником села був представник місцевої знаті (сільський староста), якого називали “кнез” (ватажок) (лат. *index* – суддя, арбітр, глава), “жуде”, “ватаман” [2, с.512–513], поноваження якого відповідали солтису. Спочатку кнез обирався сільською громадою та наділявся адміністративними та судовими повноваженнями. Проте згодом кнези привласнили собі владні повноваження у військовій, економічній і суспільно-політичній сфері [8, с.142]. Кнез розглядав спірні справи спільно з громадою, зокрема і питання опіки, сімейних поділів, примирення боржника і кредитора, укладення договору купівлі-продажу землі, худоби, реманенту тощо.

Подекуди керівниками більшої групи сіл, які складали “окраїну”, були “крайники”. Ці села були пристосовані до здійснення господарства у гірських місцевостях і зайняті не обробкою землі, а скотарством. Крім чиншу, волоські селяни платили податок худобою, переважно у формі десятини від овець. Управління у гірських селах вони здійснювали за звичаєвим волоським правом. У цих селах насе-

^{*} Волохи – середньовічна назва населення (предків румунів і молдаван), яке жило в Придунайських князівствах і в Трансільванії. Нині – західна та східна частини Австрії.

лення, перебуваючи у контрактних відносинах до власника, користувалося тією ж свободою пересування, що і “кметі” сіл, які виникли шляхом локації на німецькому праві [12, с.69].

В селах “на волоському праві” спори у громаді вирішували старійшини села в присутності всіх мешканців [11, с.106–107]. Волоське право знало інститут співприсяжництва. У випадку судового позову, відповідач мав право виправдатися, представивши свідків, які склали присягу щодо його невинуватості. Однак друга сторона могла спростувати свідчення співприсяжників, представивши подвійну кількість свідків, готових скласти присягу (допустиме число співприсяжників не повинна було перевищувати 48 осіб). Існував обов’язок жителів “гнати слід”, тобто колективно розшукувати “зłodів” або “розбійників”, виявлених на території сільської громади. Коли переслідуваний утік на територію іншої громади, то мешканці першої повинні були лише “голосними криками” повідомити сусідів, що до них перебіг злочинець, і переслідування продовжували вже члени сусідньої громади. Коли громада губила слід утікача, то вона несла відповідальність за його злочин (наприклад, за вбивство передбачався штраф, який називався “душогубиною”, а коли вбивця не був виявлений, то “душогубину” платило все село). Судові штрафи були настільки високими, що мало хто з селян мав можливість їх виплатити [2, с.512–513].

Отже, в початковий період перебування Галичини під владою польського короля діяли органи самоврядування, створені ще в період Київської Русі та у Галицько-Волинській державі. Проте згодом, в результаті інкорпорації Галичини у складі Польського королівства поширилися польські органи самоврядування, які мали становий характер і остаточно не були відокремлені від адміністративних органів.

Список використаних джерел та література:

1. Бойко І. Й. Державний лад і право в Галичині у складі Середньовічної Польщі (1349–1569 рр.) // Право України. – 2005. – № 11.
2. Гончаренко В.Д. Волоське право // Юридична енциклопедія: У 6 т. – К., 1998. – Т.1.
3. Кобилецький М. Магдебурзьке право в селах Галичини // Право України. – 2003. – № 8.
4. Кутшеба С. Очерк истории общественно-государственного строя Польши. – С.-Петербург, 1907.
5. Российское законодательство X–XX веков. – М., 1985. – Т.2.
6. Тищик Б.Й. Історія держави і права Середньовічної Польщі (X ст. – 1795 р.) – Львів, 2003.
7. Учреждения Западной Украины за воссоединение ее в единое Украинское Советское Социалистическое государство. Справочник. – Львов, 1955.
8. Шандра Р. Кнез та його правовий статус за Волоським правом // проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. Матеріали XIII регіональної науково-практичної конференції (8–9 лютого 2007 р.). – Львів, 2007.
9. Юридична енциклопедія: В 6 т. – К., 1998. – Т.1: А–Г.
10. Akta Grodzkie i Ziemskie. – Lwów, 1875. – Т.5.
11. Dąbkowski P. Wołosi i prawo wołoskie w dawnej Polsce. – Krakow, 1938.
12. Kutrzeba S. Przywilej jedlneński z 1430 a nadanie prawa oilekiego Rusi. – Kraków, 1911.

Надійшла до редакції 25.08.2007 р.